

Kozák András: Etika és jog viszonyrendszere az erkölcsi eszmény történeti fejlődésének vonatkozásaiban

Napjaink gyorsan változó világában egyre időszerűbbé válik a pedagógus szakma és hivatás erkölcsi normáinak közmegegyezésen alapuló, a szakma belső összetartozását és ezzel társadalmi megbecsültségét erősítő összefoglalása, mely jogi eszközökkel direkt módon nem szabályozott helyzetekhez adhat igazodási pontokat a pedagógusok számára. A jogalkotó is felismerte azt az egyre több intézmény és pedagógus által megélt tapasztalatot, hogy célszerű megfogalmazni az iskolában a munkakapcsolatba kerülő felek közötti érintkezés kultúrájának általános jellemzőit, a kapcsolattartás követendő hivatásetikai szabályait, s mindazokat az eddig javarészt a szokásjog által közvetített tartalmakat, amelyek a nevelési-oktatási feladatok ellátásához, annak megszervezéséhez, a döntéshozatal bonyolult mechanizmusaihoz kapcsolódnak, s a pedagógus pálya és hivatás különlegesen fontos társadalmi szerepéből következnek. A köznevelés ágazati keretörvénye elvi éllel rögzíti, hogy a pedagógus kötelessége különösen, hogy hivatásához méltó magatartást tanúsítson.¹ Ennek meghatározása érdekében a Nemzeti Pedagógus Kar, mint a pedagógustársadalom hivatásrenddé szerveződő köztestülete hivatott arra, hogy megalkossa a Pedagógus Etikai Kódexet.²

A hatályos törvényi szabályozás – a 2012. szeptember 1-től hatályba léptetett 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről – szemléletét tekintve *visszanyúlik az Eötvös-féle kódex³ szellemiségéhez* annak hangsúlyossá tevésével, hogy az erkölcs a nevelés egyik kulcsfontosságú tényezője, hiszen az intézményes nevelés-oktatás szocializáció és professzionalizáció egyben, melynek során a társadalom erkölcsi szellemiségének, értékrendjének megőrzése történik a kultúra átadásának folyamatában az egyes ember és a közösség viszonyát szabályozó normarendszer írott és íratlan szabályainak átadásával, elsajátítva az egyénnel azokat a viselkedési normákat, melyeket a társadalom elvár tagjaitól. Ebben a vonatkozásban felértékelődik a nevelés erkölcsi fontossága, s ezzel összefüggésben a pedagógusok etikai értékrendje is. A pedagógus lelkiismeretes, felelősséggel végzett nevelő-oktató munkája, a pályához, annak szubjektumaihoz való pozitív érzelmi viszonyulása, a nevelői tevékenység sikeréért való felelősség átérzése alapvető társadalmi követelmény, a nevelői hivatáserkölcs lényegi tényezője, a hivatástudat (*pedagógus étosz*) hajtóereje. A nevelés történelmi küldetése: viselkedési normák és kultúra átadása, mely értékek tiszteletére, helyes és helytelen cselekedetek, a társadalmi jó és rossz megkülönböztetésére, tehát pozitív életvezetésre készíti fel a felnövekvő generációt. Ebből következik, hogy a nevelés etikája az élet maximális értékre emelésének, az élettiszteletnek az etikája. Az élettisztelet etikájának értékét pedig – a tények logikájából következően – közvetítőinek hitelessége határozza meg. A pedagógusnak erkölcsi minősége adja hitelességét, emberségének, mentális egészségének alapját. Csak a hiteles pedagógus lehet

¹ A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény 62. § (1) bekezdésének q) pontja

² A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény 63/B. § (1) bekezdésének f) pontja

³ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában

eredményes és hatékony. *Petró András* szavait idézve, „a pedagógusetika a pedagógus szakmai lelkiismerete.”⁴

Erkölc és jog egymástól elválaszthatatlan fogalmak. A definíció oldaláról tekintve az erkölcs olyan normák összességét jelenti, amely viselkedésünket, az egyes élethelyzetekhez való viszonyulásunkat olyan magatartási szabályok és elvek formájában foglalják össze, amelyek pusztán jogi eszközökkel nem szabályozottak vagy nem szabályozhatók, s amelyek megsértésére a közösség rosszállással, megbélyegzéssel, kiközösítéssel vagy más nem „szervezeti jellegű” fellépéssel reagál. Az erkölcsi elvárások elsősorban a hagyomány szóbeliségében maradtak fenn, mintegy kulturális hidat alkotva nemzedékek között. Ezzel szemben a jog – jóllehet nem nélkülözheti az erkölcsi alapokat – olyan rögzített normarendszerként (*fons iuris*) létezik, mely az egyén cselekvési szabadságát és kötelezettségeit nem a közösség rosszállását kifejező formában, hanem az arra létrehozott erőszakszervezetek által, szigorúan szabályozott keretek között történő erőszakkal biztosítja azok megsértése esetén. A morál és a jog elkülönítése vonatkozásában az írásbeliség és a szóbeliség nem elégséges választóvonal: a jog egyes szabályai szokásjogként érvényesülnek (pl. szakmai szabályok, helyben kialakult gyakorlat), míg az etikai normák is ölthetnek írásos formát, melyek eklatáns példái a hivatásrendek közjogi relevanciával is bíró etikai kódexei,⁵ melyek az erkölcsi tudat és a társadalmi fejlődésének magasabb fokát jelzik a közösség egzisztenciájában.

Az **erkölcs** (*mos*) az egyes ember és a társadalom viszonyát szabályozó normarendszer, olyan legfőként íratlan szabályok összessége, amelyek betartását a társadalom elvárja az egyéntől. Olyan szabályok összessége illetve megvalósulása, melyek társadalmi konszenzuson alapulnak, az egyén illetve a közösség magatartását irányítják, annak megítélését segítik – tehát normatív funkciót töltenek be. „Az ember legjellemzőbb létformája, amelytől emberi méltósága és üdvössége függ. Praktikusán cselekvésmód, szokásrend, amelyet őseinktől megöröklünk, kortársainknak és utódainknak továbbadunk. A legegyszerűbben szólva pedig a természetes és tételes törvényeken alapuló szabályok összessége, amely a helyesnek tartott emberi magatartást határozza meg.”⁶ Úgy szabályoz, hogy előírásokat ad az egyéni cselekedetekre, amely előírásoknál a közösség érdekeit helyezi előtérbe az egyéni érdekekkel szemben. *Morálbölcseleti aspektusból* nézve az erkölcs életszabályozó rendszer vagy élettevékenység, amely segít eligazodni abban, hogy különböző szituációkban s különböző cselekvési alternatívák közül mit válasszunk annak érdekében, hogy a jó felé haladjunk. Az erkölcsi szabályok az emberi együttműködés, az emberséges együttélés szabályai, melyeket valamely közösség tagjai általánosan elismernek, s magukra nézve kötelezőnek tekintenek. Az erkölcs *hétköznapi értelemben* olyan elvek és szabályok összességét jelenti, amelyek

⁴ Mezei Gyula: Alkalmazott vezetéselmélet. Az iskolavezetés elmélete és gyakorlata. BME Műszaki Pedagógia Tanszék, Budapest, 2005, 225. p.

⁵ A teljesség igénye nélkül említhetők itt példaként a következő etikai kódexet alkotó szakmai kamarák: Magyar Orvosi Kamara, Magyar Ügyvédi Kamara, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, Magyar Mérnöki Kamara, Magyar Építész Kamara, Magyar Könyvvizsgálói Kamara, Magyar Szabadalmi Ügyvivői Kamara, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara

⁶ Hoffmann Rózsa: Erkölcs és pedagógia. A Pedagógus Szakmai Etikai Kódex jelentősége. Bevezető. In: Szakmai etikai kódex pedagógusoknak. Tanulmányok, normák és eseteleírások. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003, 10-11. p.

„útmutatást kívánnak adni az emberek viselkedéséhez, állásfoglalásához, magatartásához.”⁷ Más megközelítés szerint erkölcs (morál) alatt a magatartásunkat befolyásoló, általunk (vagy a társadalom által) helyesnek tartott szabályok összességét értjük, amelyek túlmutatnak a jog és az egyéb írott szabályok keretein, elvek szummázatát, amelyek a helyes és helytelen, a társadalmi jó és rossz megkülönböztetését segítik az aktus (cselekvés) szintjén. Az erkölcs tehát „általában azoknak az elveknek az összessége, amelyek alapján a közvélemény az emberek közösségének cselekedeteit és magatartását jónak vagy rossznak, helyesnek vagy helytelennek minősíti.”⁸ *Történeti vonatkozásait* tekintve az erkölcs eredeti jelentése azonban ennél tágabb körű volt: általában jelentette egy személy magatartásának módját, így jelentéstartalma és színezete az előtte alkalmazott jelzőtől függött (pl. „lovagi erkölcs”, „szerzetesi erkölcs”, „polgári erkölcs”, „paraszti erkölcs”, „szocialista erkölcs” stb.). Az erkölccsel kapcsolatos felfogások a történelem folyamán gyakran változtak, és ma is különböző etikai teóriák élnek egyidejűleg. A közösségi szinten elfogadott úgynevezett közerkölcs szabályai társadalmi csoportonként, kultúránként, országonként, régióként változnak. Szorosan kötődnek térhez, időhöz, felfogáshoz, hagyományhoz (*erkölcsi relativizmus*).

A **jog** (*ius*) társadalmi, gazdasági és személyi viszonyainknak, kapcsolatainknak – a társadalom életének – a legfontosabb normáit fejezi ki meghatározott alakszerűség mellett. Olyan, állami szervek által alkotott magatartási szabályokat értünk alatta, amelyek általánosan mindenkire nézve kötelezőek (*erga omnes*), s amelyek érvényesülését végső soron az állami szervek legitim erőszak alkalmazásával biztosítanak. A jog fejlődésének kezdeti létszakaszában szorosan összekapcsolódott az erkölcs (*mos*) és a vallás (*fas*) normáival, mintegy egységet alkotva a közösség által tolerált szabályok konvencionálisan elfogadott kikényszeríthetőségével, majd a jog „államosításával” emelkedett ki e normák közül a hatalom eszközeivel való végrehajthatósága révén. A jog és az erkölcs szoros kapcsolatára az előbbieken mondottakon kívül más megközelítésből is rávilágíthatunk. Ma is vitathatatlan tétel *a jognak az erkölcs minimumaként* való felfogása, melyet a tételes jog is megfogalmaz a nyilvánvalóan jó erkölcsbe ütköző aktusok semmissége – tehát jogi parancsként való el nem fogadása – terén, de említhetnénk a jóhiszeműség és a rosszhiszeműség által motivált cselekedetek jogi megítélésének terén való éles disztingválást. Ennek pandantja az, hogy az *erkölcs jogi minimum*. Nézetünk szerint a – Magyarország Alaptörvénye által is definiált – keresztény szellemiségű értékrend jogot megtermékenyítő erkölcsisége, melynek szerves része a lelkiismeret, a becsület, s amiket könnyed eleganciával minősít ma a jogtudomány ún. *metajurisztikus* (jogon kívüli) elemeknek nagyon is jogi minimum, mert abban a társadalomban, ahol a bizalom, a hit, a lelkiismeret, a becsület nem formáló tényezője a normák által szabályozott közösségi létezésnek, a jog sem funkcionálhat optimálisan. *A jog előzménye*, eredete tehát az *erkölcs*. Erre utal egyébként a szó etimológiája is a magyar nyelvben, melyre vonatkozóan „érdekes okfejtéssel találkozhatunk a Révai nagy lexikonban. »A jog a magyar nyelvben a jó szóra vezethető vissza. Népünk észjárása szerint jogos az a

⁷ Földesi Tamás: *Erkölcsekről – mindenkinek*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1981, 13. p.

⁸ Nagy Sándor (főszerk.): *Pedagógiai Lexikon*. I. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 384. p.

cselekmény, magatartás, állapot, amely etikai érzékünk szerint jól van, azaz amit helyeslünk; nem jogos, amit etikai érzésünk nem helyesel.”⁹

Mind a jog, mind az *erkölcs társadalmi norma*, melyben a közösségi együttélés fejlődése – a *társadalmi tudat – viszonyai fejeződnek ki*. Minden kor a maga társadalmi valóságának anyagi folyamatait illetve gazdasági-társadalmi viszonyait fejezi ki a jog és az erkölcs formájában (tudati visszatükröződés elmélete). A jogszabályokban az uralkodó hatalmi csoportok érdekei nyilatkoznak meg. Jó példa erre a nevelésügy törvényi szabályozottsága hazánkban a kezdetektől a ma hatályos köznevelési ágazati kerettörvény módosításainak soráig, gondoljunk az 1993 és 2007 közötti törvényi változásoknak a jogalkotó hatalmi viszonyaival való korrelációjára, vagy a 2011. december 29-én kihirdetett ágazati kerettörvényre, mely a 2012/2013. tanév első napján történő hatályba lépése óta huszonkilenc ízben módosult.¹⁰ A hatalmon lévő kormányzat – nem utolsósorban az egyes lobbierdekek közötti egyensúlyteremtés igényével, amely egyébként piacgazdasági fundamentumokra épülő demokratikus jogállamban természetes – az oktatáspolitikában saját politikai-erkölcsi törekvéseit juttatja kifejezésre, pontosabban politikai akaratát. Az erkölcsi normák, így a pedagógusokkal szembeni elvárások is másként jelentek meg az egyes történelmi korszakokban, hiszen mások voltak a neveléssel kapcsolatos – politikailag determinált – társadalmi szükségletek is.

A XI. századi krisztianizációt követően a történelmi fejlődés pályájára lépő Magyarországon Isten és a társadalmi rendszer ideológiai alapját képező vallásos intézmények iránti feltétlen hűségre, a felsőbb társadalmi rendek szolgálatára, a haza védelmére, a nemzettudatra épültek az embereszménnyel szemben támasztott elvárások, melyek a nevelés alapértékeiként jelentek meg, s e paradigma csaknem egy évezredig elkísérte hazai nevelésügyünket. Az első jelentős cezúra e téren a második világháborút követően következett be. A neveléssel szemben támasztott kollektivisták erkölcsi eszmény lényege a szocializmust építő, annak helyességében nem kételkedő, dolgozó állampolgár, aki az egyéni érdekeit a közösség érdekei fölé helyezi. A rendszerváltozást követően – a második évezred hajnalán –, pontosabban az utóbbi két-három évtized társadalmi-gazdasági változásainak eredményeképpen nevelésünk erkölcsi eszménye is megváltozott: hazája és nemzete sorsát a demokratikus jogállam keretei között felelősen irányító, sokoldalúan művelt, európai individuum váltotta fel a közösségi ember ideálját.

További fontos kapcsolódási pont a vizsgált fogalmak között: az erkölcs és a jog egyaránt a *társadalmi fejlődés eredményei*, s a dolgok logikájából fakadóan *az erkölcsi törvények is fejlődnek*, alakulnak, változnak. Az erkölcs forrását illetően az etika történetében különböző felfogások alakultak ki. Az 1976-ban megjelent Pedagógiai Lexikon erkölcs címszava alatt olvasottak eklatáns példái az előbb elmondottaknak: „A normatív erkölccstanok az erkölcs eredetét a társadalmi valóságon kívül feltételezett okokra vezetik vissza (pl. objektív ideák, isteni kinyilatkoztatás, általános emberi természet stb.), s így az erkölcsi szabályokat abszolút,

⁹ Bosch Márta – Kapa Mátyás: Jogi és közigazgatási ismeretek. BME Műszaki Pedagógiai Tanszéke, Budapest, 2006, 9. p.

¹⁰ A 2015. augusztus 31-én lép hatályba az Nkt. harmincadik korrekciója.

örök, változhatatlan normáknak minősítik. A pozitivista erkölccsok nem vállalkoznak kötelező erkölcsi elvek és normák kimunkálására. Csupán annak leírására, hogy miként viselkedik vagy viselkedhet az ember a különböző környezeti feltételek között. Ez a felfogás elvezet a relativista, szituacionista felfogáshoz.”¹¹ Az 1997-ben kiadott új Pedagógiai Lexikon már tudományos, kevésbé ideologizált formában vizsgálja az erkölcsi eszmény történeti alakulását az erkölcsi cselekedet megítélésének aspektusából, így az erkölcsi cselekedet fogalma alatt az embernek, mint szociális és autonóm lénynek a tudatos alakítására irányuló cselekedeteket érti, s a legfőbb erkölcsi jónak a humánus ember eszményének megvalósítását tartja. Az etikai gondolkodás történetének előfutáraként *Arisztotelészt* említi, aki szerint az erkölccsok a cselekvésre fókuszál, szemben a tudományokkal, melyek a szellem, az elméleti ismeretek terepét célozzák. E felfogásban az etika „gyakorlati filozófia, olyan tudás, amely szemben a tisztán elméleti ismeretekkel (pl. logika) a cselekvés tekintetében fontos.”¹²

Az etika történetének egyes állomásai általános emberi alapkérdésekre keresik a választ: melyek a konkrét helyzetekben a jó és a rossz általános ismérvei, mikor és minek függvényében kell adott pillanatban dönteni, hogyan kell cselekednünk ahhoz, hogy emberhez méltó életet éljünk, s emberibb emberré váljunk. „Az egyes etikai elméletek többek között attól függően különböznek egymástól, hogy a cselekvés mely mozzanatát tekintik az erkölcsi érték hordozójának (szándék-, következmény-, deontológiai elmélet). Egy ezzel kapcsolatos, de másfajta tipológia szerint az etikai irányzatok a jó természetéről vallott felfogás alapján különíthetők el (pl. eudaimonizmus, utilitarizmus, hedonizmus, aszketizmus, approbációs vagy helyeslési, teleológiai vagy önkitaljesítési elméletek stb.). Az értékek, így az erkölcsi értékek az ember számára a kívánatosat, az elérendőt, a »magasabb rendűt«, a «van» szférájából a jobbítás érdekében a »kell« világába történő túllépés mozzanatát tartalmazzák, elősegítik tökéletesedésünket, s végső soron boldogságunkat. A követendő értékek megtalálásában az erkölcsi normák segítenek és a lelkiismeret (*normatív etika*). Az erkölcsi szabályok egyrészt a cselekvési alternatívák közötti választásban irányítanak, de egyben értékre irányuló felhívások is, azaz bizonyos cselekedetek megtételét írják elő, követelményeket, kötelességeket fogalmaznak meg. Az erkölcsi jó érdekében végrehajtandó cselekedeteket általános érvényű és feltétlen parancsok formájában szabályozzák. Ezt a nézetet (*etikai abszolútizmus*) az úgynevezett relativista etikák tagadják.”¹³

A hatályos magyar jogszabályok közül különféle relációkban 170 – a ratifikált jogi normákat is magába foglaló nemzeti jogalkotásunk produktumaként létrejött¹⁴ – jogszabály foglalkozik erkölccsel vagy érint etikai tartalmakat. Az erkölcsi szabályok és a jogszabályok, a társadalmi normák e két meghatározó csoportja – tanúság erre a társadalom története – nemcsak egymás mellett élnek, hanem egymást áthatva is érvényesülnek a maguk dialektikájában. Ehhez kapcsolódóan tartjuk fontosnak említeni: a „társadalmi érdek... megköveteli, hogy a legfontosabb erkölcsi bűnöket, vétségeket ne csak az emberek rosszallása sújtsa, hanem

¹¹ Nagy Sándor (főszerk.): Pedagógiai Lexikon. I. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 385. p.

¹² Báthory Z.- Falus I. (szerk.): Pedagógiai Lexikon. I. köt. Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1997, 422. p.

¹³ Uo. 422. p.

¹⁴ Ez a distinkció azért fontos, mert ebbe az Európai Unió közvetlenül hatályos, kötelezően alkalmazandó jogi aktusai (*acquis communautaire*) nem tartoznak bele teljes egészében (kivéve az elsődleges joganyagként ismert alapító szerződéseket).

törvényes büntetés is járjon értük... Ugyanakkor vannak olyan jogszabályok is, amelyeknek általában nincs különösebb erkölcsi tartalmuk”¹⁵ Az erkölcs és a jog sajátos összefüggését mutatja, hogy az emberek erkölcsi ítélet alkotnak a jogszabályokról és a joggyakorlatról, és ez nagymértékben befolyásolja, hogy mennyire próbálják kijátszani a törvény előírásait (*in fraudem legis*). „Ha egy jogszabályt az emberek igazságtalannak tartanak, akkor nem tekintik erkölcsstelennek, ha nem a törvény szerint járnak el, és fordítva: a jogszabállyal való erkölcsi azonosulás elősegíti azok érvényesülését.”¹⁶ Ehhez kapcsolódik a törvényrontó jogszokás (*desuetudo*) intézménye, mely írott törvényi normákat is – azok alkalmazhatatlansága, vagy a társadalmi-gazdasági rend és a jogi kultúra alapvető fundamentumaival való divergálása esetén – annulálhat, bár ennek igen szűk tere lehet csak a jog alapvető fogalmi elemének, a magatartási szabály legitim erőszakkal való kikényszeríthetősége révén, amennyiben és ahol a *lex rex*.

Tanulmányunkkal az etikai kódex megalkotása szakmai munkájának általános elméleti háttérét képező tudományos alapfogalmakat, valamint a jog és erkölcs relációit kívántuk vázlatos formában összefoglalni.

¹⁵ Földesi i.m. 20. p.

¹⁶ Földesi i.m. 21. p.